

ІСТОРІЯ В ОСОБАХ

Б. В. ЧЕРКАС (Київ)

ОСТАФІЙ ДАШКОВИЧ — ЧЕРКАСЬКИЙ І КАНІВСЬКИЙ СТАРОСТА XVI ст.

Наприкінці XV — на початку XVI ст. Велике князівство Литовське та українські землі, що входили до його складу, опинилися в дуже скрутному політичному становищі. В 70-х рр. XV ст. був сформований воєнно-політичний союз між двома молодими і доволі агресивними державами — Кримським ханством і Великим князівством Московським, спрямований проти Литовсько-Руського князівства. Московська держава, завдавши ряд серйозних поразок Великому князівству Литовському, на початку XVI ст. захопила Сіверщину і таким чином відібрала у князівства східноукраїнські землі. Але найбільших територіальних, матеріальних і, головне, людських втрат Литовсько-Руській державі завдало Кримське ханство, за спиною якого стояла могутня Османська імперія. Кримський хан Менглі-Гірей почав, по суті, тотальний наступ на Велике князівство Литовське і Королівство Польське, завдаючи основного удару саме по українських землях. За визначенням М. С. Грушевського, “вся Україна з виїмком хіба зайнятої Москвою північної Чернигівщини стала театром страшних спустошень татарських, турецьких, волоських”¹. Напади здійснювалися як загонами в кілька сот вояків, так і величезними арміями чисельністю до 100 тис. чоловік. Часто в походах на Україну брали участь і турки-османи, що мали вогнепальну зброю, в т. ч. артилерію. Як наслідок, Кримська держава захопила величезну територію від Чорного моря на півдні до р. Синюха на півночі. Ці землі з кінця XIV ст. перебували у складі Великого князівства Литовського, з їх втратою фактично були зведені нанівець успіхи політики попередніх правителів князівства — Ольгерда й Вітовта та київських князів Олельковичів². Уряд Литовсько-Руської держави з багатьох причин виявився неспроможним забезпечити свої південні території ефективною обороною. Внаслідок цього захист їх майже повністю став справою місцевого населення та адміністрації прикордонних міст. Центральна влада намагалася призначати в них старостами і воєводами людей сміливих, ініціативних, енергійних, готових діяти самостійно. Як правило, це були вихідці з Поділля і Київщини. Прізвища деяких з них історія донесла до сьогодення — Богдан Глинський, Семен Полозович, Криштоф Кмітич та ін. Але найбільшу славу з усіх прикордонних старост на зламі XV і XVI ст. здобув староста канівський і черкаський Остафій Дашкович*, адміністративна, дипломатична і воєнна діяльність якого припала на час, коли Велике князівство Литовське почало поступово переходити до активної політики щодо Кримського ханства та інших татарських держав, що сприяло розкриттю найкращих якостей цього старости. Постать О. Дашковича

* У літературі його часто іменують Дашкевич, але, як засвідчує документальний матеріал, сам Остафій підписувався “Дашкович”. Останню форму вважаємо правильним взірцем і надалі використовуємо лише її (див.: Д а ш к е в и ч - Г о р б а ц ь к и й В. Про походження Остапа Дашковича // За державність. — 1935. — 36. 5. — С. 200).

цікавила як сучасників, так й істориків, які не скупилися на епітети на його адресу. Австрійський посол при московському дворі в першій третині XVI ст. Сигізмунд Герберштейн, який залишив цінні спомины про свої мандри по Східній Європі, писав, що Дашкович — “человекъ весьма искусный въ военном деле и необыкновенно хитрый”³. Хроніка Литовська і Жмойтська називає черкаського старосту “славним козаком”⁴. Д. Н. Бантиш-Каменський характеризував Дашковича як “мужественного воина, верного государю своему и отечеству...”⁵, а М. С. Грушевський — як “завзятого вояка, героя пограничних воєн” і “суворого пограничника”⁶. І хоча існує доволі значний комплекс національної⁷ та іноземної⁸ літератури, в якій так чи інакше розглядається постать цього українського полководця і адміністратора, все ж таки й досі залишається багато невідомого про його життя та діяльність. У розвідці робиться спроба з’ясувати місце, яке він посів у відносинах Великого князівства Литовського з сусідніми країнами.

Остафій Іванович Дашкович походив зі старовинного і міцного роду панів-землян південної Київщини. Саме там мав він “отчизні і материзні маєтки-Жебровичі, Волевщину, селище Луку та Роставиці і два селища “Носов на Камениці”⁹. Рід Дашковичів був знаний у Великому князівстві Литовському ще з початку XV ст. А після остаточного скасування удільної князівської влади у Києві його представники посідали впливові пости в урядовій структурі цієї держави. Батько Остафія Іван Дашкович у 1470-х рр. перебував на посаді вітебського ключника, а рідні брати О. Дашковича Василько і Олехно були відповідно городничим ковенським і ловчим вітебським. Дід Остафія Дашко (Данило), від якого рід і прозався “Дашковичі”, за даними українського вченого В. Дашкевича-Горбацького, ще у 1437 р. був маршалком двору великого князя Свидригайла¹⁰. Хоча рід О. Дашковича і був місцевого, українського, походження, але, ймовірно, серед його предків були й представники татарського етносу. На це вказує наведена у сьомому томі “Історії України-Руси” цитата, взята М. Грушевським з XI тому *Acta Tomisiana*: “Його лице, весь вигляд тіла й одежа все було чисто татарське”¹¹. В цьому не було нічого дивного, бо шлюби між представниками українського і татарського нобілітету стали типовим явищем для XIV і XV ст. Місце і час народження Остафія Дашковича достойно невідомі. За деякими даними, в молоді роки він мандрував по Німеччині і Франції¹². На початку XVI ст. Дашкович вже постає “важним чоловіком і воєводою по багатьох містах на Україні”¹³. В цей час Остафій бере активну участь у війні, що точилася тоді між Литовсько-Руською державою і Великим князівством Московським. У 1501 р. він як намісник кричевський виступив разом з князем Михайлом Ізяславським у похід проти московських військ. 14 листопада того ж року їхнє військо було розгромлене біля Мстиславля¹⁴. У 1502—1503 рр. Дашкович продовжує здійснювати часті напади на прикордоння Московської держави, що викликає протест її уряду. Наприклад, у 1503 р. московські бояри скаржилися, що кричевський намісник “вступается в волость Прикладни и в деревни Прикладненские”¹⁵. Того ж року, після закінчення війни, О. Дашкович разом з кричевською шляхтою від’їжджає до Московської держави. Цей свій крок він пояснював згодом тим, що його “обмовили были мои неприятели заочне ку его милости (тобто перед великим князем литовським Олександром. — **Б. Ч.**); а мене тыи слухи зашли, ижъ бы мя его млсть мел безвинные поимати и шыєю карати...”¹⁶. У 1504 р. Олександр Ягеллон через свого посла у Москві Матвія Кунцевича вимагав від Івана III видати йому Дашковича за те, що той нібито, “будучи на замку у Кричеве, великии шкоды украинныкамъ литовс-

кимъ починивъ, много статковъ побравъ і з іншими дворянами, котрі там мешкали, утік”. Московський правитель вважав, що Дашкович, “не зробивши нікому нічого злого, до нас приїхав служити і єсть наш слуга”. Сам же Остафій писав, що він, “подавши замокъ со всемъ дворянину гсдрьскому пану Петру Епимаховичу и объявившись всемъ людемъ, поехалъ”¹⁷. Судячи з усього, завдяки цим виправданням, а також тому, що від’їзд стався по закінченні війни і, отже, не міг трактуватися як зрада (бо ще діяло старе право переходу “бояр і слуг вольних”), О. Дашковичу вдалося реабілітувати себе в очах Олександра Ягеллона. Ймовірно, це мало місце 1505 р. на Берестейському сеймі, на якому опальний слуга з’явився, покладаючись на охоронний лист. Великий князь повернув йому всі маєтки, конфісковані раніше і передані київському бояринові Т. Капусті, котрий займав тоді уряд черкаського старости¹⁸. Шлях на батьківщину був відкритий, але Остафій не поспішав вертатися, хоч і не припинив контакти як з представниками литовсько-руського нобілітету, так і з новим правителем Великого князівства Литовського Сигізмундом I¹⁹. У 1507 р. саме Дашковичу московський уряд доручив командувати кінним корпусом, який було послано на допомогу повстанцям М. Глинського²⁰.

Після поразки антиурядового руху Глинського у жовтні 1507 р. перед Дашковичем постала дилема: або знову їхати до Великого князівства Московського, або перейти на бік Сигізмунда I. Він обрав останнє, так що в серпні 1508 р. король міг вже повідомити Менглі-Гірею, правителю Кримського ханства, що “людей його (Михайла Глинського. — **Б. Ч.**) в тот жо час многих збито, а остаток їх з Остафієм Дашковичом вси к нам прибегли”²¹. Український вчений В. Сенютювич-Бережний звернув увагу на те, що в цьому другому прощенні О. Дашковича королем неабияку роль відіграв князь Костянтин Іванович Острозький, який поручився за Остафія перед Сигізмундом I. Він же висловив гіпотезу, що між цими двома діячами дружні стосунки склалися у 1503—1505 рр., ще тоді як Острозький перебував у московському полоні. На думку вченого, Дашкович міг брати участь в організації втечі князя Костянтина до Великого князівства Литовського у 1505 р.²² У всякому разі відомі факти переховування Дашковича у володіннях Острозького на Волині й Київщині і заступництво князя Костянтина перед королем, підтверджують припущення В. Сенютювича-Бережного. Спрямовуючи енергію Остафія Дашковича у потрібне русло і в той же час віддаляючи його подалі від кордонів Великого князівства Московського, Сигізмунд I призначає Остафія старостою до Канева. Це сталося не пізніше 1510 р., бо під цим роком він вже фігурує у листуванні Сигізмунда I з Менглі-Гіреєм як канівський намісник²³.

Ситуація, що склалася на південному кордоні Великого князівства Литовського у XVI ст., як уже зазначалося вище, була дуже складною. Безперервні напади татарсько-турецьких військ, що відбувались іноді й кілька разів на рік, фактично перетворили кордон на лінію фронту. Найпівденнішою лінією укріплень литовсько-руської держави в той час були уфортифіковані міста Брацлав, Вінниця, Канів і Черкаси, біля стін яких шукало захисту нечисленне населення краю. Причому два останні міста були найвіддаленішими на півдні і найближчими до “дикого поля” опорними пунктами. Прикордонне становище південної Київщини ускладнювало її зв’язок зі столицею і разом з тим покладало на місцеву адміністрацію ширші і відповідальніші обов’язки, ніж в інших частинах держави. Старости, зокрема, мусили дбати не тільки про оборону країни, а й виконувати судові й поліцейські функції, причому серед населення, що звикло покладатися тільки на себе і готове було чинити опір усім нововведенням,

які послабляли його права. Крім того, прикордонні старости виконували також дипломатичні функції: приймали і супроводжували посольства, як свої, так і ординські, в ролі послів здійснювали поїздки у надволзькі степи до Орди і в Крим, збирали і передавали у вищі інстанції інформацію про політичні події у східних країнах тощо. Остафій Дашкович як ніхто інший відповідав вимогам, котрі ставилися до тих, хто обіймав посаду прикордонного намісника. До того ж Остафій походив з південної Київщини і, отже, добре знав її місцевість і етнічно розмаїте населення, в якому переважали українці і татари. А Дашкович якраз добре знав мову і звичаї татар²⁴. Про діяльність його на посаді канівського старости відомо мало. Можливо, тому, що Канів знаходився між Києвом і Черкасами. Саме на адміністрацію цих міст покладалася уся вага військової й дипломатичної діяльності Великого князівства Литовського з Кримом і ордами Поволжя, тоді як Каневу залишалася роль допоміжного пункту у сполученні Київ—Черкаси. Крім того, Дашкович тільки-но зняв з себе королівську опалу і йому, судячи з усього, ще не довіряли настільки, щоб доручати самостійні завдання. Невдовзі, однак, Остафію Дашковичу вдалося переконати Сигізмунда I у своїй лояльності, бо 1514 р. канівського старосту призначають ще й черкаським старостою, внаслідок чого в його руках зосередилося одразу два важливих уряди²⁵. Цікаво, що попередника Остафія у Черкасах, Андрія Якубовича Немирича, було призначено київським воєводою, якому якраз і мав підпорядковуватися староста канівський і черкаський²⁶. Роблячи такі кадрові пересування, Сигізмунд I, ймовірно, намагався розв'язати одразу дві проблеми: забезпечити ефективне управління Київським воєводством, використовуючи для цього дружні відносини між Немиричем і Дашковичем, і перетворити Черкащину та Канівщину на міцний вузол оборони завдяки об'єднанню ресурсів цих найвіддаленіших старост в одних руках. Об'єднанням під владою Дашковича кількох посад Сигізмунд I продовжував власну адміністративну політику в Україні, розпочату ним ще в першій декаді XVI ст., коли король поступово передав до рук князя Острозького, патрона Дашковича, посади луцького, брацлавського, вінницького старости і маршалство Волинської землі, що перетворило цього українського князя на фактичного володаря Волині та Східного Поділля й зміцнило оборону цих земель.

Перш ніж продовжити вивчення воєнної і політичної діяльності О. Дашковича, розглянемо його як адміністратора. Основним джерелом для цього є грамота * Сигізмунда I Василю Тишкевичу, наступникові Остафія на посаді Черкаського старости. В ній викладені скарги черкаських міщан на ті “новини”, що були введені під час правління Дашковича. Цей документ засвідчує, що він фактично взяв під свій контроль все внутрішнє життя міста й обклав прибутки міщан численними податками, урізав чи взагалі скасував міські пільги, навіть ті, що стосувалися транзитної торгівлі й продажу воєнних трофеїв та полонених. О. Дашкович підпорядкував своїй владі як частину общинників, так і нових переселенців, узяв під контроль у межах ввірених йому територій пересування козаків²⁷. В українській історіографії нововведення Остафія Дашковича оцінені суперечливо. Наприклад, М. Володимирський-Буданов і А. Яковлев поставилися до них негативно²⁸. За словами останнього, “Дашкевичъ успелъ нанести городской общине смертельный ударъ. Общность интересовъ, общинное

* У Литовській Метриці грамота містилася між документами, датованими 28 січня і 3 лютого 1536 р. (Див.: Яковлев А. Бунт черкасцев и каневцев в 1536 году // *Україна*. — Т. 1. — 1907. — С. 81—96).

пользование городскими имуществами и совместное выполнение государственных податей и повинностей, установленных старинным обычаем, словом все, на чем до того времени держалась городская общинная жизнь, было уничтожено или изменено в интересах местной власти”²⁹. Водночас такі вчені, як М. Грушевський і В. Сенютів-Бережний, не заперечуючи негативних наслідків внутрішньої політики Дашковича, стверджували, що цей староста, не маючи достатньої підтримки з боку центральної влади, часто був просто змушений збирати кошти з місцевого населення на утримання численного військового загону, ремонт укріплень та інші воєнні потреби³⁰. Як на нашу думку, ці вчені мали рацію, бо вся героїчна доба правління Дашковича — його успішні військові походи, отримання широкої і часто таємної інформації з Криму, а також політичні зносини з кримсько-татарськими сановниками — були можливі тільки завдяки централізованому управлінню і максимальному використанню людських і матеріальних ресурсів довірених йому територій.

Невдовзі після свого призначення старостою до Черкас Остафію Дашковичу довелося брати участь у великій військовій акції, причому разом з кримськими татарами, які саме тоді виступили у похід як союзники Великого князівства Литовського у його тривалій воєнній конфронтації з Московською державою. Взимку 1514—1515 рр. війська Київської землі на чолі з Андрієм Немиричем і Остафієм Дашковичем та чамбули Перекопської орди, очолювані ханським сином і калгою Махмед-Гіреєм, вирушили на Новгород-Сіверський. Метою походу було повернення до складу Литовсько-Руської держави всієї Сіверщини. Але ця воєнна операція навіть при добрій організації та сприятливих стратегічних умовах закінчилася невдало. Всі карти сплутали кримські союзники, які почали грабувати місцеве населення. Сіверські міста, побоюючись степовиків, зачинили свої ворота і приготувалися до опору, що змусило військо Немирича і Дашковича відступити³¹.

Володимирський-Буданов, не посилаючись на джерело, зазначав, що Остафій Дашкович 1516 р. брав також участь у поході Предслава Ланцкоронського під Білгород-Дністровський³². М. Стрийковський у своїй хроніці доволі докладно перерахував місцевості, звідки походили учасники цієї акції: “...рицerstво Руське (мається на увазі Галичина. — Б. Ч.), Волинське і Подільське з Козаками...”³³. Ймовірно, останніми й міг командувати О. Дашкович, оскільки саме регіон Середньої Наддніпрянщини на початку XVI ст. був осередком численного організаційно зростаючого українського козацтва. На початку листопада того ж року черкаський староста і київський воевода повідомили Сигізмунда I про смерть в Криму великого литовського посла С. Скіндера. Отримавши вчасно цю інформацію, дипломатична служба Литовсько-Руської держави оперативно направила до ханства І. Горностая з повноваженнями великого посла^{33а}.

Взимку 1517 р. Остафій став активним учасником дипломатичних переговорів між Великим князівством Литовським і Кримським ханством, метою яких було зміцнення недавно поновленого між ними воєнно-політичного союзу. Для цього хан Махмед-Гірей (1515—1523) обіцяв Сигізмунду I послати до князівства заручником свого сина Газі-Гірея. З кримської сторони переговори вів ханський син і калга Богатир-Гірей. На початковому етапі у переговорах з литовської сторони брали участь новий посол в Криму Іван Горностай і Остафій Дашкович³⁴, а потім литовсько-руську делегацію очолив один з найвпливовіших і наймогутніших магнатів Великого князівства Литовського, член уряду цієї країни О. Гаштовт³⁵. На Дашковича було покладено обов’язок захисту посольства й забезпе-

чення миру і порядку на кордоні з Кримом. Його завдання ускладнювалося тим, що вся Перекопська орда через несприятливі погодні умови на Кримському півострові (глибокий сніг не давав можливості випасати скот) відкочувала в межі південної Наддніпрянщини і знаходилася на той час неподалік від Черкас і Канева. Користуючись цією обставиною, калга Богатир-Гірей під час переговорів на чолі величезної свити приїздив до Черкас, де переговори і було завершено ³⁶. О. Дашкович належним чином впорався зі своїм завданням. У будь-якому разі джерела, вельми докладно викладаючи хід литовсько-кримських переговорів, не сповіщають про жодні зачіпки з обох сторін. Зрозуміло, що вправність О. Дашковича неабияк підвищила його авторитет в очах короля і хана.

Всупереч союзницьким відносинам Кримське ханство відновило влітку 1518 р. широкомасштабні військові дії проти Великого князівства Литовського, Королівства Польського та їх союзника Молдавії, але зустріло організований опір. Спершу у серпні молдавська армія разом з польськими жовнірами, що були зосереджені в Україні, розгромила значний татарський корпус ³⁷. А потім у жовтні того ж року, під час походу на Волинь, кримське військо зазнало поразки від загонів надвірних козаків К. Острозького і О. Дашковича ³⁸. Причому черкаський староста, за повідомленням М. Бельського, самостійно розбив досить численний підрозділ нападників, знищивши до 300 ворожих вояків ³⁹. Московський посол в Криму Остафій Андреев повідомив з цього приводу свій уряд: “Богатирь царевич былъ государь, въ Черкасахъ его, государь, побили: сказываютъ, государь, толко людей вышла изъ Черкасъ, а два жеребья людей побили”. На цей раз Дашкович не обмежився обороною і у червні 1519 р. направив проти кримчаків козаків. Як скаржився Сигізмунду I хан, “поднепрские **ваши** (підкреслення наше. — **Б. Ч.**) прышодши влусы и города нши пограмили, многих людей наших побили, кони и овцы стада много лихоты вчинили...” ⁴⁰. В іншому листі Махмед-Гірей уточнює, що це були саме “козаки... черкаскии” ⁴¹. Правда, ім'я Дашковича зовсім не згадується. Але, як на нашу думку, тут не могло обійтися без черкаського старости. На це вказують такі факти. По-перше, це факт постійного перебування козацтва у Черкасах і Каневі у роки правління О. Дашковича, що чітко засвідчується як у зовнішньому ⁴², так і внутрішньому ⁴³ листуванні литовсько-руської держави, а також у вже згадуваній скарзі черкашан. По-друге, у тій же скарзі наголошено, що О. Дашкович як черкаський і канівський староста поставив пересування козаків у підпорядкованій йому місцевості під жорсткий контроль ⁴⁴. Там же зазначається, що Остафій мав непоганий прибуток від трофеїв, які здобували козаки і міщани на степовах ⁴⁵. І по-третє, широкомасштабність військової акції козаків і вдало обрані час та мета походу — пониззя Дніпра * — вказують на ретельну підготовку походу у певному пункті, під загальним керівництвом людини, добре обізнаної з політичною обстановкою, котра мала великий авторитет і владу серед прикордонного населення. Остафій Дашкович як ніхто інший підходив на цю роль. До того ж і сам хан прямо вказував, що прийшли нападники з Черкас ⁴⁶. Цей похід українських козаків був тим доречнішим, що якраз тоді Махмед-Гірей пропонував мос-

* У Кримському ханстві тоді точилася боротьба за владу між ханом Махмет-Гіреєм і його братом Ахмет-Гіреєм. Ахмет-Гірей офіційно вважався ворогом Литовсько-Руської держави і часто самостійно організовував напади на неї. Його ставка й вірні улуси якраз і знаходилися на нижньому Дніпрі (див.: Сыроечковский В. Е. Мухаммед-Герай и его вассалы // Ученые записки МГУ. — Т. 2. — М., 1940. — С. 3, 19, 28, 56, 71).

ковському урядові спільний наступ на Черкаси і Київ з метою захоплення цих міст ⁴⁷. О. Дашковичу не вдалося відвернути наступ кримчаків — головний удар вони завдали у червні—липні 1519 р., але все ж не по Київщині, а по Волині й Галичині ⁴⁸.

Наступного року політична ситуація у південному регіоні Центрально-Східної Європи кардинально змінилася. Ряд внутрішніх і зовнішніх факторів змусили Махмед-Гірея примиритися з Великим князівством Литовським і вступити у конфронтацію з Московською державою. Хан готував великий військовий похід на Москву. В цьому наступі мали взяти участь також війська Великого князівства Литовського. Махмед-Гірей у листуванні з Сигізмундом I і Панами-Радіою князівства вимагав, щоб приданий йому на допомогу литовсько-руський експедиційний корпус очолив Остафій Дашкович ⁴⁹. Фактично це було офіційним визнанням з боку хана попередніх політичних і військових здібностей та заслуг черкаського старости. Крім того, на нашу думку, вимога могла мати й інший смисл. Ймовірно, правитель Криму побоювався, що поки основні сили Орди будуть воювати на терені Московської держави, Дашкович зможе повторити свій похід 1519 р., тобто завдати удару з тилу — по кримських улусах у гирлі Дніпра, а то й по самому Кримському півострову.

Похід Махмед-Гірея на Велике князівство Московське у 1521 р. був однією з найвдаліших військових операцій Кримського ханства. Татарські загони дійшли трохи не до самої Москви і повернулися до Криму з великим полоном ⁵⁰. Участь же Дашковича в цьому поході мала здебільшого демонстративний характер, мовляв, хан діє у союзі з Великим князівством Литовським. Крім того, старостинські воїни могли бути використані як військова підтримка татарської кінноти, оскільки, як свідчать писемні джерела і, зокрема, повідомлення сучасників, вони мали на озброєнні вогнепальну зброю, в тому числі малокаліберні гармати і гаківниці ⁵¹. Дашкович, за даними С. Герберштейна, навіть спробував хитрістю захопити місто Рязань, але в останній момент його мешканці зчинили тривогу і таким чином врятували себе ⁵². Черкаський староста цим походом остаточно зарекомендував себе як досвідчений фахівець у татарських справах. Від литовсько-руського уряду він отримав у нагороду “пятьдесят копъ (грошей. — Б. Ч.), оксамить гладкий, постав лучский, два поставы колотърышских...” ⁵³. Значно важливішу роль відіграв О. Дашкович як добрий знавець специфічних умов прикордоння у справі організаційного оформлення українського козацтва та набуття ним військового досвіду.

Ще А. Каманін у своїй праці “До питання про козацтво до Богдана Хмельницького” зазначав, що у 1522 р. Остафій Дашкович на Городенському сеймі запропонував королю козацьку реформу ⁵⁴. Мабуть, саме її суть Сигізмунд I виклав Панами-Раді Великому князівству Литовського у 1524 р. — тоді за наказом короля на тимчасову державну службу був найнятий невеликий козацький загін, який на чолі з Семеном Полозовичем — старостою річицьким, і Криштофом Кмітичем — старостою чорнобильським, здійснив похід на пониззя Дніпра. Там козаки тиждень блокували переправи, не даючи можливості сорокатисячній кримсько-татарській армії форсувати Дніпро. Сигізмунд I був так задоволений діями козацтва, що наказав Панами-Раді набрати їх кілька тисяч на постійну державну службу *. В тому ж таки 1522 р. Дашковичу разом з іншим шляхтичем з

* Сигізмунд I писав: “Кгды бы там тысяча або две людей наших козаков на Днепре мешкали снатьби и овшем была от них большая а знаменитая послуга и оборона паньствам нашим...”. І далі продовжував, що козаків потрібно “по Днепру на перевозех роз-

Київщини О. Горностаєм уряд доручив очолити велике посольство в Криму, причому Дашкович відповідав за перевезення й охорону значної суми “упоминків”, що їх кожен рік Велике князівство Литовське і Королівство Польське сплачували кримському хану⁵⁵. Перебуваючи на півострові, Дашкович жваво збирав і надсилав до короля інформацію про політичну ситуацію у Північному Причорномор’ї. Він повідомляв про все важливе, що відбувалося серед кримчаків і османів і мало значення для державних інтересів Великого князівства Литовського, зокрема про переговори й дії місцевих ворожих політичних угруповань та агресивні наміри хана відносно українських земель⁵⁶. Ця діяльність черкаського старости була можливою тільки завдяки існуванню добре налагодженої агентурної мережі серед кримського нобілітету, яку, треба вважати, О. Дашкович почав зміцнювати й розширяти ще 1517 р., під час переговорів біля Черкас, коли йому довелося досить інтенсивно спілкуватися з кримсько-татарськими феодалами. Крім резидентської роботи, Дашкович виконував ще роль посередника у листуванні Махмед-Гірея і Сигізмунда I⁵⁷. Годі й казати, що на цю роль могла бути призначена тільки людина, що мала повагу і довіру обох монархів.

У Криму черкаський староста був не тільки послом і резидентом. К. Пуласький припускав, що у той час хан використовував Дашковича як заручника⁵⁸. Важко не погодитися з думкою польського вченого, особливо якщо звернути увагу на такий факт: восени 1522 р. Махмед-Гірей відпустив О. Горностая з Криму⁵⁹, а Остафія затримав. У цей час хан якраз готувався до великого і далекого походу на Астрахань і, зрозуміло, намагався забезпечити свої тили. Для цього він і використав перевірених у 1521 р. політичних засіб — тримати черкаського старосту під час походу при собі або принаймні у Криму. Події наступного року підтвердили, що побоювання, які мав хан щодо Дашковича, не були марними.

На початку 1523 р. Махмед-Гірей здійснив похід збройних сил Кримського ханства на нижню Волгу з метою підкорення Астраханського ханства й навколишніх орд. В разі успіху під владою Гіреїв зосередилися б усі татарські ханства й орди у Східній Європі, що зробило б Кримське ханство однією з наймогутніших держав цього регіону. Проте загибель хана і його найближчого оточення від рук ногайців у лютому 1523 р. звели ці плани нанівець. Ногайсько-заволзькі орди, завдавши під стінами Астрахані нищівної поразки кримському війську, не гаючи часу вторглися на територію Кримського ханства, розорюючи і знищуючи місцеве населення, і лише наприкінці березня відкочували за Волгу⁶⁰.

Остафій Дашкович, який під час астраханської експедиції Махмед-Гірея залишався в Криму, довідавшись про загибель хана і поразку кримського війська, скористався панікою і безладдям у країні й повернувся до Черкас. А весною 1523 р. він здійснив похід на кримську фортецю Їслам-Кермен (Їслам-Городок) у пониззі Дніпра⁶¹. Момент для нападу було обрано вдало, коли вся наявна у Криму армія була зосереджена біля Перекопської фортеці. Війська, керовані черкаським старостою, так стрімко підійшли до Їслам-Кермена, що його мешканці і залога навіть не чинили опору, а, кинувши напризволяще укріплення й гармати, намагалися сховатися у дніпровських плавнях, однак потрапили у полон. Після захоплення кримської фортеці частина українських воїнів на човнах вийшла в Чор-

ложити...” (ЦДІАК, ф. КМФ-36, од. зб. 7, арк. 948). Це чи не найперший проект заснування визнаного офіційною владою козацтва на пониззі Дніпра, обговорений на найвищому урядовому рівні.

не море, де вони взяли на абордаж два кримські судна з товарами і 4-ма тис. золотих монет на борту⁶². Загальні ж збитки від цієї операції Дашковича кримський уряд оцінив у 9 тис. золотих і 90 тис. турецьких аспр⁶³. Зруйнувавши укріплення, козаки Дашковича відступили до Черкас і Канева, забравши з собою весь полон, у тому числі й захоплені гармати⁶⁴. Військова майстерність, що проявилася під час походу на Іслам-Кермен, а саме швидка і потаємна підготовка, використання фактору раптовості і вдало обраний час, яскраво продемонстрував видатні здібності Дашковича як полководця.

Похід на Іслам-Кермен виходив за рамки звичайного козацького набігу. Ця воєнна операція була складовою частиною всієї татарської політики Великого князівства Литовського. Здійснюючи попри мирні угоди агресивну політику спустошення південних земель цієї держави, правитель Криму хан Менглі-Гірей ще у 1504—1506 рр. побудував на Таванському перевозі Іслам-Кермен. Ця фортеця не тільки контролювала стратегічно важливу переправу на нижньому Дніпрі, а й, головне, слугувала базою для збору кримських військ перед походом на Україну. Іслам-Кермен був постійною загрозою для литовсько-руської держави. Практично, Іслам-Кермен закріплював за Кримським ханством все південне Подніпров'я, яке належало Великому князівству Литовському ще з часів Ольгердових походів 60-х рр. XIV ст.⁶⁵ Своїм походом О. Дашковичу хоча і не вдалося повернути до складу князівства пониззя Дніпра, але послаблення влади Криму в цьому регіоні він домігся. Наслідки цього не примусили себе довго чекати. Вже у вересні 1524 р., коли 40-тисячне кримське військо поверталось з походу на Галичину, саме на Таванському перевозі його атакувала флотилія українських козаків, очолювана С. Полозовичем і К. Кмітичем. Козаки “тыждень через Днепр татар не пускали и на каждый день с ними битву мевали и многих деї их били а иншии де сами тонули...”⁶⁶ Одночасно уряд Великого князівства Литовського розпочав переговори з керівниками заволзьких і ногайських орд. Обговорювалося питання про повернення екс-хана Великої Орди Ших-Ахмата, який з початку XVI ст. утримувався як почесний полонений у литовсько-руській державі. В цих переговорах активну участь брав і Остафій Дашкович. На нього покладалося завдання забезпечити безпечне пересування послів. Крім того, місцеве ополчення під його керівництвом становило частину військ, що доставили Ших-Ахмата через Київ і Черкаси на Тавань, де й передали цього хана до рук заволзців і ногайців восени 1527 року⁶⁷.

Наприкінці 1524 р. у Кримському ханстві розпочалася кривава міжусобна боротьба за владу між турецьким ставлеником ханом Саадет-Гіреєм і його племінником, сином загиблого Махмед-Гірея Іслам-Гіреєм. Під час цієї боротьби Іслам-Гірей спробував заручитися підтримкою Сигізмунда I. У серпні 1525 р. він підійшов до Дніпра в районі Тавані, звідки й вислав гонців до Великого князівства Литовського. Литовсько-руський уряд дав стриману відповідь, обіцяючи у випадку поразки надати притулок Іслам-Гірею на своїй території⁶⁸. Хоча прізвище Дашковича і не фігурує в цих переговорах, але безумовно, що саме він приймав татарських гонців і давав королю і Панам-Раді вичерпну інформацію про кримські справи. На це вказує не тільки специфіка Черкас, найпівденнішого опорного пункту Великого князівства Литовського, через який проходили всі дипломатичні зносини з татарським світом, й подальші події. Так, зокрема, 1526 р., після примирення з Саадет-Гіреєм, Іслам-Гірей прислав до Черкас свого посла. У листі до О. Дашковича Іслам-Гірей зазначив, що продовжує залишатися другом і союзником Великого князівства Литовсько-

го, і просив черкаського старосту особисто супроводити його посла до двору Сигізмунда I. О. Дашкович відправив посла назад з власною відмовою і своїм листом повідомив короля про це, додавши, що хан Саадет-Гірей, користуючись примиренням, готується “под тьи замки наши пойти воевати...”⁶⁹. Ця інформація була особливо цінною на тлі офіційних переговорів, що саме у той час мали місце між Кримом і князівством. На цих переговорах кримський хан та його оточення демонстрували свої мирні наміри й традиційно обіцяли Сигізмунду I союз проти Московської держави⁷⁰. Король належним чином оцінив інформацію черкаського старости і наказав своєму підскарбію “послати там к обороне тих замков наших (маються на увазі Черкаси і Канів. — **Б. Ч.**) а пятьдесят каменей салетры, а десять каменей серы, а тебе (Дашковичу. — **Б. Ч.**) еси но казали послати на вспоможение неколко десят коп грошей и неколко поставов сукна”⁷¹. Крім того, Сигізмунд I відправив до Черкас загін якогось “Михайла казака”. Можливо, що тут йшлося про один з перших козацьких загонів на державній службі⁷². Тоді ж по всій Україні почали мобілізацію і підготовку до оборони південного краю. Чекаати ворога довелося недовго, бо вже на початку 1527 р. 34-тисячне кримське військо атакувало Поділля й Галичину. Не зустрівши там організованого опору, воно намагалося через територію Великого князівства Литовського повернутися до Криму. 5 лютого 1527 р. 3,5-тисячне українське ополчення на чолі з князем К. Острозьким оточило і знищило більшість ворожого війська. Битва відбулася на р. Ольшанці неподалік від Черкас⁷³. Остафій Дашкович особисто брав участь у цій битві і вдало переслідував нападників після завданої їм поразки. Біля Черкас він разом з князем Ю. Слуцьким наздогнав і знищив великий татарський загін⁷⁴. Ольшаницька битва продемонструвала високі бойові якості українських воїнів і талант полководця К. Острозького. Остафій Дашкович теж доклав чимало зусиль до цієї перемоги. Саме він попередив литовсько-руський уряд про агресивні наміри хана Саадет-Гірея, що дало змогу підготувати відсіч. Місце битви теж, як на нашу думку, було не випадково обрано біля Черкас. Ймовірно, що Острозький керувався порадами черкаського старости, який, зрозуміло, добре знав місцевість. Та й у самій битві, як вже зазначалось, Остафій Дашкович зіграв не останню роль.

1528 р. розпочався черговий етап громадянської війни у Кримському ханстві, в якій один одному протистояли політичні прибічники Саадет-Гірея і Іслам-Гірея. В ході кривавих боїв хан змусив непокірного племінника відступити за кордон держави. Іслам-Гірей, рятуючи залишки свого війська, у жовтні 1528 р. наблизився до Черкас і через Остафія Дашковича знову просив у Сигізмунда I притулку й захисту⁷⁵. Король, отримавши від черкаського старости повідомлення про ці події, надіслав йому листи з інструкцією, як слід ставитися до Іслам-Гірея і його прибічників. В основному ж Сигізмунд I повністю покладався на досвід і знання О. Дашковича у цій сфері⁷⁶. У листі король висловлює також задоволення діями свого намісника у Черкасах, пишучи: “За то ѿѣбѣ дякуемъ, ижъ ты въ нашихъ делахъ господарськихъ пилность и чуйность маешъ и о посполитое доброе земское стоишъ, штожъ, дали-богъ, хотимъ тобѣ памятовати ласкою нашою и жалованьемъ, яко служѣ нашему доброму”. Тут же Сигізмунд I застерігає, аби Дашкович, перед тим як їхати до Іслам-Гірея, обов’язково взяв “отъ него до себе которыхъ людей добрыхъ въ заставу (такъ какъ бы если могъ безпечень къ нему прѣхати и зася отъѣхати)...”⁷⁷. О. Дашкович енергійно почав влаштовувати кримчаків, виділивши їм місце для кочів’я, так щоб вони не шкодили краю, а навпаки, прикривали його від Криму. Крім того, він забезпечив їх їжею та одягом на майбутню зиму. Черкась-

кий староста належним чином упорався з труднощами, що йому випали. Їслам-Гірей пізніше з подякою згадував той прийом, який влаштувало йому Велике князівство Литовське у важку годину випробувань ⁷⁸. Навесні 1529 р. до Черкас прибув “немалий почот людей з гакавницями и з ручницями из иншими бронями” на чолі з королівським дворянином Михайлом Григоровичем. Об’єднавшись із загонами О. Дашковича, військо на човнах спустилося на пониззя Дніпра, де з’єдналося з ордою Їслам-Гірея ⁷⁹. Наступ українсько-татарського війська змусив хана Саадет-Гірея шукати миру з племінником і дати йому у володіння Очаків, куди Їслам-Гірей і прибув у супроводі союзників ⁸⁰.

На початок 1532 р. припадає останній етап збройної боротьби між Саадет-Гіреем і Їслам-Гіреем. Хану за допомогою турецького війська, небезпечного своєю вогнепальною зброєю, вдалося знову завдати поразки своєму конкурентові. Їслам-Гірей, як і раніше, відступив до Черкас, шукаючи під його стінами захисту ⁸¹. На цей раз події розвивалися за іншим сценарієм. Кримський хан вирішив не втрачати ініціативу і в березні того ж року на чолі всіх вірних йому військ і за підтримки 1500 османських воїнів рушив на Черкаси й взяв місто в облогу. Його оборону очолив особисто О. Дашкович. Ситуація погіршувалася тим, що турецько-татарські війська мали досить потужну артилерію — до 50 гармат ⁸². Хан намагався будь-що захопити місто, але черкаські мужньо відбили всі приступи неприятеля ⁸³. Через деякий час * по Дніпру на човнах на допомогу обложеним прибув київський полк, і це змусило хана відступити й просити миру ⁸⁴. Цікаві подробиці наводить М. Бельський, сповіщаючи у своїй хроніці, як Саадет-Гірей запросив Дашковича приїхати до себе в ставку, що останній й зробив, залишивши у Черкасах кількох знатних заручників-кримчан. Зустрівшись, кримський хан і черкаський намісник отобідали й нібито побраталися, так що, за словами польського хроніста, Остафій Дашкович хана “з неприятеля приятеля кролові Зігмунтові пану своєму учинив” ⁸⁵. Так чи інакше, але з документів відомо, що Саадет-Гірей попросив О. Дашковича супроводити до короля кримських послів — князя Тохтамиша і Салтан-Кула. Причому, як інформував Сигізмунд I Панів-Раду, “иж онъ (хан. — Б. Ч.) у больших речах своих дал поручене старосте нашему Черкасскому пану Остафию нам от себе мовити...” ⁸⁶.

Відступаючи від Черкас, хан взяв заручником у О. Дашковича одного з його службників ⁸⁷. Це ще раз засвідчило, наскільки грізною і поважною фігурою в очах Саадет-Гірея був черкаський староста. Невдала облога Черкас призвела до великих політичних колізій у ханстві. Саадет-Гірей остаточно втратив авторитет у країні й змушений був поступитися владою Їслам-Гірею.

Події у Криму не могли не цікавити уряд Великого князівства Литовського, бо від цього залежав його зовнішньополітичний курс. Зрозуміло, що в цій ситуації головним обов’язком О. Дашковича було отримання своєчасної і якомога повнішої інформації про неспокійного південного сусіда. У червні—липні 1532 р. черкаський староста повідомив Сигізмунда I про те, що Їслам-Гірей за згодою османського посла в Криму Айдарбека оволодів Очаковом і Перекопом, а Саадет-Гірей перебуває у Кіркері. О. Дашкович попередив уряд про спроби турків примирити ворогуючих Гіреїв. Крім того, він докладно інформував про загальну політичну ситуацію в Криму,

* Скільки часу тривала облога, достеменно не відомо. М. Бельський писав про 13 днів, а М. Володимирський-Буданов вважав, що 30 діб (див.: Kronika Marcina Bielskiego. — S. 1055; Архив ЮЗР. — Ч. 7. — Т. 2. — С. 93).

в тому числі й про перебування там Сафа-Гірея, екс-хана Казанського ханства⁸⁸. Повідомлення О. Дашковича були тим ціннішими для литовсько-руського уряду, що давали можливість правильно зорієнтуватися у тій складній міжнародній обстановці, в якій опинилося Велике князівство Литовське на початку 30-х рр. XVI ст. Адже знову визрівав воєнний конфлікт з Московською державою, і треба було якнайшвидше визначитися з своєю позицією щодо Кримського і Казанського ханств. На початку літа 1532 р. до Криму було відправлено два окремих посольства: одне — до Саадет-Гірея, а друге — до Іслам-Гірея з невеликими так званими “рівними” упоминками⁸⁹. Поки послі добралися до південних кордонів Великого князівства Литовського, Саадет-Гірей залишив Крим, а Іслам-Гірей став повноправним правителем усього Кримського ханства. О. Дашкович вчасно повідомив про це уряд, й дипломатична служба князівства оперативно внесла зміни у свої плани — в Кримське ханство було відправлено лише одне посольство⁹⁰.

Дещо раніше, влітку того ж року, “черкаські казаки” розбили караван кафінських купців. Це викликало гнівну реакцію з боку Саадет-Гірея, що був ще тоді ханом в Криму, а також Іслам-Гірея. Черкаський староста, довідавшись від власних агентів в Орді про можливість татарського нападу, повідомив уряд. Пани-Рада оголосила збір війська і вжила заходів щодо організації відсічі ворожому наступу, в результаті чого Крим відмовився від агресії⁹¹.

1532 р. дійсно став роком тріумфу Остафія Дашковича. Він отримав від казни великі нагороди грошима і тканинами на загальну суму 650 кіп⁹². Крім того, його було призначено, крім Черкас і Канева, ще й державцею Чечерська і Пропойська, волосних центрів у верхів’ї Дніпра⁹³. Не були забуті його служебники та мешканці Черкас і Канева. Вони теж отримали досить значні виплати грошима і тканинами⁹⁴. У 1533 р. Остафія Дашковича, прибулого на Петриківський сейм, було зустрінуто як героя. Він привіз з собою турецькі гарматні кулі, якими обстрілювалися Черкаси, і, за словами М. Бельського, “біскупи і пани всі дякували” йому⁹⁵. На тому ж таки сеймі черкаський староста виголосив промову, якою стверджував необхідність заселення дніпровських островів для запобігання татарсько-турецьким нападам на Україну. Основні тези цієї промови збіглися з тими, що Дашкович у 1522 р. виголосив королю на Городненському сеймі, і які сам Сигізмунд I у 1524 р. повторив Панам-Раді. Але, як і тоді, попри загальне схвалення, ці плани залишилися на папері, хоча козацький фактор з кожним роком відігравав дедалі помітнішу роль у відносинах Великого князівства Литовського, Криму і Туреччини.

1533 р.* новий кримський хан Сахіб-Гірей, відправляючи армію в “кілько-десять тисяч” у похід на Велике князівство Московське, просив у Сигізмунда I охоронний лист для її вільного проходження повз Черкаси і Канів. Причому хан вимагав, щоб до місцевого старости, а ним тоді був О. Дашкович, було надіслано листа з наказом утримати українських козаків від нападу на кримське військо, бо, як писав хан, “приходять казаки в. м. (короля. — **Б. Ч.**) Черкаськіє и Каневськіє, и становятся подъ улусы нашими на Днѣпре, и шкоды чиняють нашимъ людямъ”⁹⁶. Але передбачливі домагання Сахіб-Гірея виявилися марними, і на зворотному шляху до

* Цей лист Сахіб-Гірея до Сигізмунда I надрукований в другому томі “Актів Западної Руси”. Зазначено, що оригінал документа лежав серед актів 1527—1533 рр. На нашу думку, цей лист був написаний в 1533 р., бо Сахіб-Гірей став ханом наприкінці 1532 р., а похід відбувся в 1533 році.

Криму окремі татарські загони були-таки атаковані козаками. Причому хан прямо вказував, що головним винуватцем і організатором цих нападів він вважає О. Дашковича. На його думку, черкаський староста не тільки направив козаків місцевих, а й попередив путивльських, тоді підданих Московської держави, про підхід татарських загонів ⁹⁷.

На початку вересня 1533 р. хан Сахіб-Гірей з військом переправився через Дніпро і зупинився “отъ замку нашего Черкасъ у тринадцяти миляхъ”, готовий до вторгнення в землі Великого князівства Литовського. О. Дашкович поінформував про це уряд, а тому військо для відсічі можливого нападу було зібрано своєчасно ⁹⁸. У червні 1534 р. черкаський староста подав королю докладну інформацію про громадянську війну у Криму, розпочату прибічниками Іслам-Гірея і Сахіб-Гірея ⁹⁹. У березні 1535 р. Остафій Дашкович здійснив свій останній воєнний похід. Зібравши, за словами М. Бельського, 3000 козаків (!) він “довго і широко... московські землі воював” ¹⁰⁰. Того ж таки року, судячи з усього, Остафій пішов з життя, бо вже 26 лютого 1536 р. його сестра Милохна отримала від короля привілей на заповітні маєтності свого брата ¹⁰¹. Сам О. Дашкович, не маючи прямих нащадків і будучи “чоловіком рицарським”, ще за життя практикував багаті надання православним монастирям ¹⁰². Смерть Остафія Дашковича негативно позначилася на політичній ситуації у південному краї. Його наступники не мали його здібностей правителя і полководця, не були такою людиною, що, як влучно зазначив Михайло Грушевський, “держала залізною рукою місцеве міщанство і всякий инший люд...” ¹⁰³.

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 4. — К., 1993. — С. 334.

² Див.: Шабельдо Ф. М. Синьоводська битва, проблеми її розв'язання. — К., 1987; Kolankowski L. Dzieje Wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonowi. — Т. 1 (1377—1499). — Warszawa, 1930.

³ Герберштейн С. Записки о Московии. — СПб., 1866. — С. 157.

⁴ Хроника Литовская и Жмойтская // ПСРЛ. — Т. 32. — М., 1975. — С. 103.

⁵ Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России. — К., 1993. — С. 70.

⁶ Грушевський М. Назв. пр. — Т. 7. — С. 91, 93.

⁷ Грушевський М. Назв. пр. — Т. 7; Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч.; Сенютович-Бережний В. Остап Дашкович (Дашкевич) — вождь казацкий // Український історик. — 1969. — № 1—3 (21—23). — Рік VI. — С. 118—126; Дашкевич-Горбачький В. Про походження Остапа Дашковича // За державність. — 1935. — 36. 5. — С. 197—201.

⁸ Kronika Marcina Bielskiego. — № 2. — Sanok. — 1856; Kronika Polska, Litewska, Zmudzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. — W., 1896; Pułaski K. Machmet-Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego z Polska (1515—1523) // Pułaski K. Kasimierz. Szkic i poszukiwania historyczne. — W., 1898; Карамзин Н. М. История государства Российского. — М., 1989.

⁹ Акты Ю.-З. России. — Т. 2. — С. 146.

¹⁰ Дашкевич-Горбачький В. Назв. пр. — С. 198.

¹¹ Грушевський М. Назв. пр. — Т. 7. — С. 92.

¹² Сенютович-Бережний В. Назв. пр. — С. 120.

¹³ ИРИО. — Т. 35. — С. 467—468.

¹⁴ Сенютович-Бережний В. Назв. пр. — С. 120; Яковлев А. Намісники, державці і старости господарського заливу Черкаського в кін. XV і в XVI вв. — К., 1907. — С. 8.

¹⁵ Яковлев А. Намісники... — С. 8.

¹⁶ Там же. — С. 9.

¹⁷ Там же. — С. 9; Грушевський М. Назв. пр. — Т. 7. — С. 91—92.

¹⁸ Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории панов Рады Великого князівства Литовського. — Томск, 1901. — С. 300.

¹⁹ Lietuvos Metrika. — Knyga Nr. 8 (1499—1514). — Vilnius, 1995. — S. 137.

²⁰ Хроника Литовская и Жмойтская // ПСРЛ. — Т. 32. — 1975. — С. 102—103.

- ²¹ Pułaski K. Stosunki z Mendli-Girejem chanem tatarow perekopskich (1469—1515) // Stosunki Polski z Tatarszczizna od polowi XV wieku. — Т. 1. — Krakow—Warszawa, 1881. — С. 341.
- ²² Ibid. — С. 121—122.
- ²³ Pułaski K. Stosunki z Mendli-Girejem... — С. 368.
- ²⁴ Грушевський М. Назв. пр. — Т. 7. — С. 92.
- ²⁵ Там же.
- ²⁶ Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. — М., 1915. — С. 165—172.
- ²⁷ Яковлев А. Бунт черкасцев и каневцев в 1536 году // Україна. — Р. 1-й. — Т. 1. — К., 1907. — С. 81—96.
- ²⁸ Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России // АЮЗР. — Т. 2. — Ч. 7. — К., 1890. — С. 94; Яковлев А. Бунт черкасцев... — С. 83.
- ²⁹ Там же. — С. 83.
- ³⁰ Грушевський М. Назв. пр. — Т. 7. — С. 93; Сенютович-Бережний В. Назв. пр. — С. 122.
- ³¹ Малиновский А. Историческое и дипломатическое собрание дел происходивших между российскими великими князьями и бывшими в Крыме татарскими царями с 1462 по 1533 год // Записки Одесского общества истории и древностей. — Т. 5. — Одесса, 1863. — С. 296—297; Сенютович-Бережний В. Назв. пр. — С. 122.
- ³² Владимирский-Буданов М. Указ. соч. — С. 93.
- ³³ Strujkowski M. Op. cit. — С. 389.
- ^{33a} ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, од. зб. 7, арк. 688.
- ³⁴ Там же, арк. 700—702.
- ³⁵ Там же, арк. 707.
- ³⁶ Там же, арк. 735.
- ³⁷ Kronika Marcina Bielskiego... — С. 1003—1004.
- ³⁸ Малиновский А. Указ. соч. — С. 320.
- ³⁹ Там же. — С. 1004.
- ⁴⁰ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 790—791.
- ⁴¹ Там же, арк. 742.
- ⁴² Литовская Метрика. — Книга 8 (1499—1514). — Вильнюс, 1995. — С. 78.
- ⁴³ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией (1506—1544). — Т. 2. — СПб., 1848. — С. 188.
- ⁴⁴ Яковлев А. Бунт черкасцев... — С. 91—92.
- ⁴⁵ Там же. — С. 91—92.
- ⁴⁶ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 742.
- ⁴⁷ Малиновский А. Указ. соч. — С. 322.
- ⁴⁸ Kronika Marcina Bielskiego... — С. 1007.
- ⁴⁹ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 814.
- ⁵⁰ Смирнов И. И. Восточная политика Василия III // Исторические записки. — Вып. 27. — М., 1948.
- ⁵¹ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 821; Герберштейн С. Указ. соч. — С. 143.
- ⁵² Там же. — С. 143—144.
- ⁵³ ЦДІАК, ф. КМФ-36, спр. 7, арк. 843—844.
- ⁵⁴ Каманин И. К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого. — К., 1894. — С. 25.
- ⁵⁵ Pułaski K. Machmet-Girej... — С. 339.
- ⁵⁶ Ibid. — С. 340—343.
- ⁵⁷ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 863; там же, спр. 11, арк. 101.
- ⁵⁸ Pułaski K. Machmet-Girej... — С. 349.
- ⁵⁹ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 866; там же, спр. 11, арк. 101.
- ⁶⁰ Черкас Б. Політична криза в Кримському ханстві і боротьба Іслам-Гірея за владу в 20—30-х роках XVI ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. — К., 2000. — С. 99—101.
- ⁶¹ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 894, 904.
- ⁶² Там же, арк. 911.
- ⁶³ Там же, арк. 939.
- ⁶⁴ Там же, арк. 904, 911, 939.
- ⁶⁵ Сыроечковский В. Е. Мухаммед-Гирей и его вассалы // Ученые записки МГУ. — Вып. 61. — Т. 2. — М., 1940. — С. 7.
- ⁶⁶ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 948.
- ⁶⁷ Там же, арк. 916, 919, 1184; Эврейновская летопись. — С. 235.
- ⁶⁸ Черкас Б. Назв. пр. — С. 104.

- ⁶⁹ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 1028.
- ⁷⁰ Там же, арк. 1193, 1022, 1187.
- ⁷¹ Там же, арк. 1029.
- ⁷² Там же.
- ⁷³ Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян. — М., 1994. — С. 67.
- ⁷⁴ Strykowski Maciej. Op. cit. — S. 394.
- ⁷⁵ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 1001.
- ⁷⁶ Акты Западной России. — Т. 2. — С. 190—191.
- ⁷⁷ Там же. — С. 190.
- ⁷⁸ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 1004.
- ⁷⁹ Там же, арк. 1004—1005, 1002.
- ⁸⁰ Там же, арк. 1001, 1004—1005; Малиновский А. Указ. соч. — С. 353.
- ⁸¹ Архив Юго-Западной России (далі — Архив ЮЗР). — Т. 5. — Ч. 8. — С. 3—4.
- ⁸² Там же. — С. 1—3; Крот В. А., Рашба Н. С. Боротьба населення України проти турецько-кримських завойовників наприкінці XV — в першій половині XVI ст. // УІЖ. — 1983. — № 5. — С. 108.
- ⁸³ Kronika Marcina Bielskiego... — S. 1055.
- ⁸⁴ Ibid. — S. 1055—1056; Архив ЮЗР. — Т. 1. — Ч. 7. — С. 91.
- ⁸⁵ Kronika Marcina Bielskiego... — S. 1056.
- ⁸⁶ Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории панов Радзы Великого князевства Литовского. — С. 189.
- ⁸⁷ Там же. — С. 206.
- ⁸⁸ Там же. — С. 193.
- ⁸⁹ Там же. — С. 192—193.
- ⁹⁰ Там же. — С. 209—207.
- ⁹¹ Там же. — С. 203.
- ⁹² Архив ЮЗР. — Т. 5. — Ч. 8. — С. 118.
- ⁹³ Акты Западной России. — Т. 2. — С. 220.
- ⁹⁴ ЦДІАК, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 7, арк. 184 зв. — 187 зв.
- ⁹⁵ Kronika Marcina Bielskiego... — S. 1059.
- ⁹⁶ Акты Западной России. — Т. 2. — С. 186.
- ⁹⁷ Там же. — С. 186.
- ⁹⁸ Там же. — С. 220—221.
- ⁹⁹ Там же. — С. 328—329.
- ¹⁰⁰ Kronika Marcina Bielskiego... — S. 1068.
- ¹⁰¹ Дашкевич-Горбачький В. Назв. пр. — С. 200.
- ¹⁰² Грушевский М. Назв. пр. — Т. 7. — С. 93.
- ¹⁰³ Там же.